
**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ
ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Огляд історіографії, безпосередньо присвяченої дослідженню історії правового регулювання діяльності установ довгострокового кредиту в Російській імперії, не може бути численним. Спеціальні, комплексні монографії з цієї проблематики практично відсутні. Проте існує безліч наукових праць, що торкаються названої тематики (нагадаємо, що її складовою є найбільш дискусійні явища – гроші та земля), автори яких з різних світоглядних та наукових позицій намагаються з'ясувати та пояснити ці складні проблеми. Вони групуються за різними напрямками, течіями, вченнями, школами. Що стосується правового аспекту цих наукових праць, то в деяких він наявний, але вкрай фрагментарно, а в тих, де на нього звертають окрему увагу, авторство в багатьох випадках належить не фахівцям у галузі юриспруденції.

Дореволюційні дослідження можна розподілити на поточні студії фахівців у галузі банківництва – економістів та юристів, які розглядали предмет свого наукового інтересу під кутом зору вдосконалення існуючої системи кредитування, та на дослідження суто історичної спрямованості, зорієнтовані на виявлення закономірностей розвитку, що базувалися на аналізі вже напрацьованого історичного досвіду.

Економічна реформація кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. зумовила інтенсивний розвиток банківської справи в Російській імперії, зокрема на українських землях (особливо в приватній сфері: Земський банк Херсонської губернії, акціонерні земельні банки в Харкові, Києві, Полтаві, Бессарабсько-Таврійський в Одесі). Цей процес став предметом уваги суспільних діячів, публіцистів та науковців; почали виходити у світ роботи, присвячені аналізу діяльності приватних кредитних установ – справі, достатньо новій для банківської історії Російської імперії [1].

Розбудову банківської системи було продовжено у 80-ті рр. XIX ст. заснуванням державних іпотечних кредитних установ. Відразу після створення – у 1882 р. – Селянського поземельного банку його діяльність опинилась у

полі зору багатьох економістів та юристів. Поява державної станової іпотечної установи була сприйнята суспільством неоднозначно. Періодичні видання стали полем дискусії, почали з'являтися наукові та публіцистичні статті [2]. Початок роботи банку не давав приводу дослідникам для оптимістичних оцінок. Турбували не лише низькі темпи поширення його операцій, а й те, що кредитне «плече» підставлялось лише заможним верстам селянства, незважаючи на те, що від самого початку заснування банк розглядався як знаряддя подолання селянського малоземелля [3].

Перше десятиріччя діяльності селянської кредитної установи дало фахівцям багатий матеріал для роздумів та аналізу. Більшість дослідників сходилися на думці, що причиною невдач перших років роботи є недоліки в організації роботи банку. Проте праці щодо діяльності Селянського банку, які вийшли у світ у 90-х рр. XIX ст., не тільки містили критику її підсумків, але й пропонували шляхи вдосконалення організації селянського довгострокового кредиту [4]. Окремі з них, наприклад труди К. Шумкова, торкалися і проблем методології дослідження діяльності банку. Автор застосував новий підхід до оцінювання ефективності роботи установи, який полягав у локалізації території дослідження на рівні декількох губерній зі східними умовами господарювання. Саме такий підхід надавав можливість об'єктивно оцінити роль іпотечної операції в розвитку селянських господарств [5].

Неврожай і, як наслідок, голод, що вразив країну на початку 90-х рр., вивів аграрну проблему на новий рівень обговорення. Заходи уряду щодо підтримки селянського господарства вважались недостатніми та викликали хвилю критики. Суспільна думка зосередилась на Селянському банку, операції якого багато фахівців вважали причиною різкого зростання цін на землю [6]. Основну частину критики банк отримав від земств [7] – за сприяння зростанню цін, за сприяння не безземельному селянству, а продавцям землі, тобто дворянству.

Реалізація аграрної програми П. А. Столипіна поклала край сподіванням на те, що уряд зможе подолати селянське малоземелля. І знову стріли критики були спрямовані на Селянський банк – знаряддя прем'єрської реформи [8].

Своєрідний підсумок діяльності цієї державної установи довгострокового кредиту за майже 30-річний термін був підведений у ґрунтовній монографії російського економіста О. Н. Зака [9], в якій, окрім загальноекономічних студій, наявна і юридична складова. Автором був опрацьований значний фактичний матеріал щодо спрямованості діяльності банку, його місця і ролі в урядовій аграрній політиці та перспектив подальшого використання. Опрацьована банківська статистика дала можливість автору виявити причини недоїмочності клієнтів банку, вплив його оцінок на зростання земельних цін. Остаточні підсумки в монографії щодо Селянського банку були підведені під впливом різко негативного ставлення в суспільстві до аграрної політики уряду. Висновки О. Н. Зака використовувались у багатьох подальших дослідженнях, враховуючи й сучасні.

Незважаючи на те, що Державний дворянський земельний банк було засновано на два роки пізніше, ніж Селянський банк, протягом 20-ти років, аж до першої російської революції, він був найбільшою поземельною фінансово-кредитною установою в імперії. Природно, що до його діяльності були прикуті погляди фахівців. Такі відомі науковці, як В. В. Бистрелін [10], О. М. Гур'єв [11], Г. О. Євреїнов [12], М. О. Каблуков [13], М. О. Каришев [14], Я. І. Печерін [15], С. С. Хрульов [16], у своїх монографіях приділяли увагу діяльності Дворянського банку. Більшість авторів висловлювали критичне ставлення до цієї кредитної установи. Сенатор, голова першого в Росії слов'янського благодійного товариства в Одесі, правознавець Г. О. Євреїнов зауважував, що іпотечні позики можуть призвести до прогресивного зростання заборгованості приватного землеволодіння і, як наслідок, погано позначається на сільському господарстві взагалі та дворянському зокрема.

У 1880 р. німецький економіст Л. Родбертус висунув гіпотезу стосовно того, що іпотечний кредит, розрахований за відсотком капіталу, неухильно призведе до зростання заборгованості. Причину цього він вбачав в еволюції відсотка, яка призводить до коливання капітальної вартості застави при незмінному

відсотку платежів [17].

Ще більш критично оцінювали діяльність Дворянського банку провідні діячі Ради об'єднаного дворянства. У своїх працях С. С. Бехтєєв та М. О. Павлов відверто звинувачували уряд у політиці придушення крупного і середнього землеволодіння [18]. Банку закидалися високі відсотки по позиках, надмірно занижені заставні оцінки маєтків, негнучкість установи в питаннях надання відстрочення по сплаті платежів, навіть за умов форсмажору. Отже, на рубежі століть більшість громадськості скептично ставилась до діяльності дворянської кредитної установи.

Звісно, уряд не міг ігнорувати таке ставлення суспільства до станового іпотечного кредиту. С. Ю. Вітте друкував статтю за статтею, викриваючи помилки своїх опонентів. За допомогою порівняльного аналізу міністр фінансів доводив, що дореформена іпотечна заборгованість дворянства була значно більшою, аніж та, що накопичилась зараз. Він також не погоджувався і з викладками Л. Родбертуса щодо неправильності алгоритму розрахунку відсотків за іпотечним кредитом. На думку С. Ю. Вітте, криза іпотечних банків обумовлена не формою розрахунку іпотечної позики, а надмірно ризикованою кредитною політикою правління Дворянського банку [19].

Кризові явища 90-х рр. XIX ст., які відбилися, перш за все, на фінансах імперії, виявили потребу суттєвих змін в устрої фінансової системи. Теоретичному обґрунтуванню заходів з підготовки та проведення реформ у фінансовій сфері присвятив чимало праць [20] видатний російський учений-економіст, публіцист, випускник юридичного факультету Харківського університету Іларіон Ігнатович Кауфман, якому довелося попрацювати на посадах у ключових інституціях фінансової сфери імперії – Раді Державного банку, Комітеті фінансів, Державному казначействі, Кредитній канцелярії Міністерства фінансів, у раді Особливого відділу Дворянського земельного банку. І. І. Кауфман був наближеним до С. Ю. Вітте (його навіть називали «пером Вітте»), тому окремі дослідники саме його вважають натхненником фінансової реформи 90-х рр. XIX ст.

Не менш цікавими і такими, що можна віднести до окремої історіографічної групи робіт з елементами, притаманними мемуарній літературі, є студії колишніх високопосадовців, що відображають основні події внутрішньої політики та суспільного життя. Серед

них треба згадати праці управляючого Державним банком Є. І. Ламанського [21] та управляючого Державним дворянським земельним та Селянським поземельним банками М. М. Кутлера [22], чиновника Селянського банку Ф. Ф. Воропонова, видавця газети «Громадянин» кн. В. П. Мещерського, директора Департаменту державного казначейства Ф. Г. Тернера, члена Ради міністра фінансів, академіка В. П. Безобразова [23]. З-поміж цих епістолярних джерел варто звернути увагу на листування К. П. Победоносцева з Олександром III та іншими кореспондентами [24].

У численних періодичних виданнях наявні нариси, авторство яких невідоме, проте ці безіменні спогади містять значний фактологічний матеріал, як-от подорожні записки, присвячені проблемі купівлі земель у 1886–1891 рр. на півдні Росії товариствами переселенців за допомогою Селянського банку [25].

Окремо слід відзначити наукову спадщину видатного економіста, міністра фінансів Російської імперії М. Х. Бунге [26], який багато зробив для розбудови кредитної системи імперії, а його провідні ідеї продовжували втілюватися у життя і впродовж Столипінської реформи. Також заслуговують уваги спогади людини, яка зробила значний внесок в організаційну будову і правове регулювання фінансів імперії, – прем'єр-міністра С. Ю. Вітте [27].

До перших спроб наукового аналізу саме історії іпотечного кредиту слід віднести монографію О. М. Гур'єва [28], що вийшла у світ у 1904 р. До цього ж часу секретар ученого комітету Міністерства фінансів виступав із науковими статтями як економіст практик [29]. Нарис О. М. Гур'єва знайомить читачів із цікавим фактологічним матеріалом щодо історії кредитних установ Росії від XVIII до початку XIX ст., проте не містить критичного аналізу урядової кредитної політики.

Монографія В. В. Морачевського, що була видана Головним управлінням землеустрою і землеробства, присвячена сільськогосподарському кредиту в Росії і є виключно економічним дослідженням, хоча й містить певний історичний екскурс [30].

Безсумнівно, вагомий внесок у дореволюційну фінансову та фінансово-правову науку був зроблений професором Харківського університету П. П. Мігуліним. Його праця «Наша банківська політика» була своєрідною відповіддю нападкам земств на Селянський поземельний банк. Незважаючи на те, що в монографії автор критикує організацію банківської

справи, його загальна оцінка діяльності банку – позитивна. Дотримуючись буржуазно-ліберальних поглядів, професор критично висвітлював як історію іпотечного кредитування, так і кредитну політику царського уряду в цілому [31].

До праць буржуазно-ліберального спрямування слід віднести й історико-економічні нариси М. Гельрота [32] та В. Мукосєєва [33]; зазначеними «етюдами», фактично, і вичерпуються роботи цієї течії, присвячені історії іпотечного кредитування. Однак існує економічна література цього напрямку, авторами якої є тогочасні економісти – сучасники описуваних подій; вона містить ті чи інші історичні екскурси, економічні студії, присвячені довгостроковому кредиту та урядовій політиці, які цілком відповідають вимогам об'єктивного наукового аналізу й позбавлені політичної ангажованості [34].

С. С. Хрульов, що тривалий час очолював Полтавський акціонерний земельний банк, як і П. П. Мігулін, виступав за буржуазний розвиток іпотечного кредитування та його безстановий характер. У той же час, на відміну від харківського науковця, С. С. Хрульов був завзятим прихильником відмови від участі держави в іпотечному кредитуванні [35].

Іпотечному кредитуванню присвячували свої роботи авторитетні російські економісти – Л. В. Ходський [36], М. Я. Герценштейн [37], М. М. Соболев [38], М. О. Курчанський [39], І. І. Левін [40] та ін. Не у всіх питаннях погляди вказаних авторів збігаються, проте всі вони відзначали позитивну роль іпотечного кредитування як для приватновласницьких господарств, так і для сільського господарства в цілому, висловлюючись за його безстановість. У 1905–1907 рр. вийшла друком 2-томна збірка статей під назвою «Аграрне питання» [41], у якій її автори – М. Я. Герценштейн, О. Ф. Фортунатов, О. А. Кауфман [42], О. О. Чупров та ін. – намагалися відокремити обговорення аграрних проблем від їх надлишкової політизації [43].

Економісти ліберально-народницького спрямування оцінювали вплив іпотечного кредитування на сільське господарство переважно негативно, ідеалізуючи «трудове» патріархальне господарство [44]. М. О. Каришев навіть попереджав, що надмірний розвиток іпотечного кредитування може призвести до автоматичного переходу земельної власності в руки держави.

Гострій критиці народницькі погляди

піддали П. Б. Струве [45] та В. І. Ленін [46].

Економісти консервативно-поміщицького спрямування відзначились лише в публіцистиці. Перу найреакційнішого публіциста, тамбовського поміщика Г. Б. Бланка належать численні праці, зокрема стаття «Російський поміщицький селянин», що викликала загальне обурення, в якій він писав, що кріпосне право є установою «конче оригіальною» і «становить виключну власність нашої вітчизни» [47]. Консерватори піддавали критиці установи довгострокового кредиту за сприяння зникненню поміщицької земельної власності та викоріненню дворянства як такого, проте в науково-економічній літературі ця точка зору майже не знайшла відображення [48].

У другій половині XIX – початку XX ст. з'являється значна кількість наукових та популярних праць у галузі фінансів і фінансового права, зокрема присвячених викупним платежам у системі фінансів Російської імперії – роботи Ф. Тернера [49], П. Голубєва [50], Ф. Самаріна [51], Г. Крестовнікова [52]. Ґрунтовному студіюванню в економічній та юридичній площині ця проблематика була піддана у монографії П. Л. Кованька [53].

На початку XX ст. світ побачили офіційні ювілейні праці, присвячені круглим датам існування державних установ [54]. У межах ювілейних заходів було висвітлено і діяльність державної банківської справи в Російській імперії [55].

Окрему групу становлять праці суто практично-юридичної спрямованості, які надавали рекомендації щодо отримання кредитів у банківських установах [56] або щодо заснування тих чи інших видів кредитних установ [57].

На тлі активізації визвольного руху політичні сили, що боролися за владу, активно використовували політичні, економічні, а також фінансові проблеми для своєї популяризації. Нещадній критиці піддавалася внутрішня та фінансова політика уряду; прикладом такого критичного і навіть упередженого ставлення є монографії М. І. Боголєпова [58].

У роки Першої світової війни з'являються наукові та популярні видання, що висвітлюють питання розвитку фінансової системи імперії у передвоєнні часи та пропонують шляхи її модернізації [59].

Репрезентуючи історіографію проблеми, ми не можемо оминати того масиву наукової юридичної літератури, що присвячена цивільно-правовим інститутам, які безпосередньо пов'язані з діяльністю кредитних установ,

себто іпотеці.

Дослідженням іпотеки з середини XIX – початку XX ст. займалися такі історики права, як В. О. Ключевський [60], М. Ф. Владимирський-Буданов [61], Н. Л. Дювернуа [62]. До розробки цього інституту долучилися видатні російські цивілісти. Д. І. Мейер – «перший у Росії цивіліст в істинному сенсі», як його називав В. Григор'єв, – присвятив свою докторську дисертацію саме дослідженню давньоруського права застави [63].

Ректор Томського університету І. А. Базанов, якого сучасники прозвали «сухим ізлагателем», присвятив свою магістерську дисертацію проблемі виникнення іпотеки. Його перу також належать й інші роботи, що торкаються цивільного стану селян після реформи 1861 р. [64]. Досліджував природу іпотеки і вже згаданий Г. Б. Бланк [65], М. В. Варадінов [66], М. К. Цеймерн [67]. Окремо слід зазначити відому працю О. С. Звоницького «Про заставу за російським правом» [68], яка складається з двох частин: історичної та догматичної; у ній автор не погоджується з багатьма теоретичними положеннями щодо інституту іпотеки, викладеними Г. Ф. Шершеневичем [69]. Не менш відомими є праці Л. А. Кассо [70] та обер-прокурора Святійшого Синоду К. П. Победоносцева [71]. Згадані науковці не тільки займалися розвідками вітчизняного заставного законодавства, а й студіювали правовий досвід зарубіжних країн, намагаючись знайти ефективні юридичні конструкції, які могли б бути застосовані в російському правовому полі. Однак дореволюційна цивілістика, переважана плюралістичністю, так і не спромоглася напрацювати єдину концепцію застави.

Окремим доробком у дореволюційній історіографії виступають праці К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна, присвячені іпотечному кредитуванню взагалі і в Росії зокрема. У своїх працях К. Маркс та Ф. Енгельс розглядали іпотечне кредитування в контексті запропонованої ними теорії земельної ренти. Ще в 1881 р. К. Маркс у листі до М. Ф. Данієльсона звертав його увагу на необхідність дослідження іпотечного кредитування в Росії: «Перше, чим Вам, на мій погляд, належало б зайнятися, – це вражаючим зростанням заборгованості поміщиків, представників вищого класу в сільському господарстві, і показати, як вони «кристалізуються» у суспільній реторті під контролем «нових стовпів суспільства» [72].

Ідеї німецьких філософів знайшли подальший розвиток у статтях В. І. (Ульянова) Леніна,

який розглядав іпотечний кредит як форму відокремлення землі від сільського господаря. Попри численні критичні зауваження, Ленін об'єктивно зазначав, що розширення селянського землеволодіння і кредити покращують матеріальне становище селян, сприяють відмиранню відсталих форм капіталу, лихварства, кабали тощо, прискорюють перетворення їх на більш сучасні і людські форми європейського капіталізму [73].

У часи революційних змагань окремі науковці продовжували свої студії щодо іпотечного кредитування [74]. Своєрідним винятком із традиційних поглядів радянських часів стала монографія Д. О. Батуринського, що вийшла друком в 1925 р. у московському видавництві «Новая деревня» і майже цілком присвячена Селянському банку [75]; разом із працями З. С. Каценеленбаума вона стала певною ланкою, що пов'язує дореволюційні та радянські дослідження щодо іпотечного кредитування. Точніше, робота Д. О. Батуринського була підготовлена ще в 1917 р. як дисертаційне дослідження і подана до Бернського університету на здобуття докторського ступеня. Там же, в Берні, вона вперше вийшла друком у 1920 р. [76].

Масштабність і багатовимірність таких явищ, як земля та фінанси, особливо при їх поєднанні в інституті іпотечного кредитування, що існував у Російській імперії, зокрема в українських губерніях у пореформені часи другої половини XIX – початку XX ст., при-

вели до того, що окремі складові проблеми стали предметом значної кількості досліджень з історії, юриспруденції та економіки, включаючи й історико-правову науку.

Наявність численної історіографії пояснюється тим, що предмет дослідження привертав до себе увагу не лише істориків, а й галузевих фахівців, і ще більше – публіцистів та політиків. Політика «гласності», запроваджена Олександром II, долучила до наукової дискусії прогресивну верхівку суспільства. Різні політичні течії, наукові доктрини, школи залишили по собі відбиток на дореволюційній літературі. Історики, економісти, правники використовували різні методологічні підходи, спрямовували на проблеми численні методи наукового пізнання. Все це плюралістичне надбання відбиває складність і багатовекторність суспільних відносин тих часів і становить науковий інтерес саме завдяки багатому фактологічному матеріалу.

Аналіз історіографії, яка охоплює численну історичну, історико-економічну та історико-правову літературу, що належить перу вітчизняних та зарубіжних науковців дореволюційної доби, дозволяє констатувати відсутність спеціальної наукової літератури, присвяченої дослідженню правового регулювання організації та діяльності кредитних установ довгострокового кредиту Російської імперії в Україні протягом другої половини XIX – початку XX ст.

Література

1. О кредите: По поводу вопроса об учреждении поземельных банков. – М. : [Калуга], 1862; Ко-в Н. С. Кредит и земледельческое производство: (Земским собр. черноземных уездов) / Н. С. Ко-в. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и Компании (Н. Неклюдова), 1868. – III, 23, [I] с.; Голубев А. Сведения о ссудах, выданных земельно-кредитными учреждениями: (Со времени открытия Земельных Банков по 1 января 1878 г.) / А. Голубев. – СПб. : Тип. братьев Пантелеевых, 1880. – 22 с. : табл.; Общество взаимного поземельного кредита. – СПб. : Тип. Евдокимова, 1884. – 58 с.; Родбертус-Ягецов. О причинах нужды землевладельцев в кредите и о средствах помочь им : [пер. с нем.] / Родбертус-Ягецов. – СПб. : Тип. В. Г. Авсеенко, [1892]. – 80 с.; Масловский А. Ф. О мерах удешевления платежей по земельным ссудам, издаваемым акционерными земельными банками / А. Ф. Масловский. – СПб., 1894; Каминка А. И. Акционерные компании. Юридическое исследование / А. И. Каминка. – СПб., 1902; Анцыферов А. Н. Мелкий кредит, его организация и значение в России : [докл., чит. в заседании Харьковского Юридического О-ва, 7 дек. 1902 г.] / А. Н. Анцыферов [На основании постановления Общ. собр. Юридического о-ва при Имп. Харьковском ун-те печ. и вып. в свет разрешается; пред. Н. Гредескул]. – Харьков : Тип. и литогр. Н. В. Петрова, 1903. – 19 с.; Имшенецкий Я. К. Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве / Я. К. Имшенецкий. – Полтава : Электр. тип. Д. Н. Подземского, 1913. – 23 с.
2. Немеровский А. Крестьянский поземельный банк в связи с современным положением крестьянского хозяйства / А. Немеровский // Юридический вестник. – 1886. – № 6, 7; Яковлев А. В. Земледелие, землевладение и кредит / А. В. Яковлев // Труды Вольн. экон. общ. – 1886. – № 2; Осилон Н. О. Крестьянский банк и башкирские земли / Н. О. Осилон // Труды Вольн. экон. общ. – 1887. – № 11–12.
3. Васильчиков А. И. Землевладение и землепользование в России и Европейских государствах / А. И. Васильчиков. – СПб., 1881. – Т. 1–2; Воропонов Ф. Ф. Теория достаточности крестьянских наделов / Ф. Ф. Воропонов // Вестник Европы : [журнал]. – 1881. – № 2. – С. 773–794.

4. Ч-въ К. [Шумков] Крестьянский банк. Критика организации и очерк деятельности банка / К. Ч-въ // Северный Вестник. – 1890. – № 6–8; Ч-въ [Шумков] К. Крестьянский банк и его деятельность / К. Ч-въ // Северный Вестник. – 1891. – № 12; Крестьянский Поземельный Банк. Очерк Совета Московского отделения Общества содействия русской промышленности и торговли. – М., 1892; Пономарев Н. В. Содействие Крестьянского поземельного банка в деле арендования крестьянами земель / Н. В. Пономарев // Труды Вольн. экон. общ. – 1892. – № 2; Соколовский Н. М. История одного хозяйства и Крестьянский банк / Н. М. Соколовский // Вестник Европы. – 1892. – № 1; Пономарев Н. В. Крестьянский поземельный банк и значение его для народного хозяйства / Н. В. Пономарев // Труды Вольн. экон. общ. – 1894. – № 1.
5. Ч-въ [Шумков] К. Крестьянский банк. Критика организации и очерк деятельности банка / К. Ч-въ // Северный Вестник. – 1890. – № 7. – С. 8.
6. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – СПб., 1903. – Т. 35, 37, 38.
7. Записка представителей земских учреждений в комиссию о Центре // Народное хозяйство. – 1903. – № 6. – С. 201–227; Фролов В. И. Деятельность Крестьянского Поземельного банка в Полтавской губернии / В. И. Фролов // Вестник сельского хозяйства : [журнал]. – 1902. – № 12. – С. 12–13.
8. Скалон В. Ю. Крестьянский банк и недоимщики / В. Ю. Скалон // Очерки по крестьянскому вопросу / [под ред. А. А. Мануилова.]. – Т. II. – М., 1905; Семенов П. Н. Крестьянский банк и будущее русского крестьянства / П. Н. Семенов, А. А. Салтыков – СПб., 1907; Красик А. В. Крестьянский банк и его деятельность с 1883 по 1905 г. / А. В. Красик. – Юрьев, 1910; Озеров Ив. Х. Атака Крестьянского банка / Ив. Х. Озеров // Русское слово. – 1911. – № 43.
9. Зак А. Н. Крестьянский Поземельный Банк. 1883–1910 гг. / А. Н. Зак. – М. : Скоропечатня А. А. Левенсон, 1911. – XII, 607 с. : табл.
10. Быстрелин В. Земельный кредит и его оскудение / В. Быстрелин. – СПб., 1895.
11. Гурьев А. Н. Очерк развития кредитных учреждений в России / А. Н. Гурьев. – СПб. : Типо-лит. «Якорь», 1904. – 256 с.
12. Евреинов Г. А. Прошедшее и настоящее русского дворянства / Г. А. Евреинов. – СПб., 1898 ; Евреинов Г. А. Крестьянский вопрос в его современной постановке / Г. А. Евреинов. – СПб., 1903 [1904].
13. Каблуков Н. А. Лекции по экономике сельского хозяйства / Н. А. Каблуков. – М. : Типо-лит. И. Н. Кушнарера и К^о, 1897. – 236 с.; Каблуков Н. А. Значение хлебных цен для частного землевладения / Н. А. Каблуков // Влияние урожая и т. д. – СПб., 1897.
14. Карышев Н. А. Материалы по русскому народному хозяйству. V. Задолженность русского частного землевладения / Н. А. Карышев // Изв. Моск. с.-х. ин-та. – Кн. 1. – М. : Типо-лит. И. Н. Кушнарера и К^о, 1899. – С. 49–72; Карышев Н. А. Из литературы вопроса о крупном и мелком сельском хозяйстве / Н. А. Карышев. – М. : Б-ка Обществ. наук, 1905.
15. Печерин Я. И. Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России / Я. И. Печерин. – СПб. : Тип-я В. Ф. Киршбаума, 1904. – 118 с.
16. Хрулев С. С. Наш ипотечный кредит: Опыт статистического выяснения состояния землевладения в зависимости от его задолженности / С. С. Хрулев. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1898.
17. Rodbertus L. Die Handelskrisen und die Hypothekennoth der Grundbesitzer / L. Rodbertus – Berlin, 1880. – P. 28–72.
18. Бехтеев С. С. Хозяйственные итоги прошедшего сорокапятилетия и меры к хозяйственному подъему / С. С. Бехтеев. – СПб., 1902.
19. Витте С. Ю. Замечания министра финансов С. Ю. Витте на записку губернских предводителей дворянства о нуждах дворянского землевладения / С. Ю. Витте // Исторический архив. – 1957. – № 4; Витте С. Ю. Конспект лекций о народном хозяйстве / С. Ю. Витте. – СПб., 1912.
20. Кауфман И. И. Доклад о поземельном кредите: Стенографический отчет заседания III отделения Вольного экономического общества 20 янв. 1873 г. / И. И. Кауфман. – СПб. : Б. и., 1873; Кауфман И. И. Бумажно-денежные проекты и экстраординарные финансы / И. И. Кауфман. – СПб. : Б. и., 1879; Кауфман И. И. Государственные долги России. Ст. 1–2 / И. И. Кауфман. – СПб., 1885; Кауфман И. И. Кредитные билеты, их упадок и восстановление / И. И. Кауфман. – СПб., 1888; Кауфман И. И. О задолженности землевладения в связи со статистическими данными со времени освобождения крестьян / И. И. Кауфман // Временник Центрального статистического комитета МВД. – 1888. – № 2; Кауфман И. И. Реформа кредитной денежной системы / И. И. Кауфман. – СПб., 1875; Кауфман И. И. Серебряный рубль в России / И. И. Кауфман. – СПб., 1910; Кауфман И. И. Бумажные деньги в Австрии 1762–1911 / И. И. Кауфман. – СПб., 1913.
21. Ламанский Е. И. Статистический обзор операций государственных кредитных установлений / Е. И. Ламанский // Сборник статистических сведений о России. – Т. II. – СПб, 1854; Ламанский Е. И. Воспоминания. 1840–1890 г. / Е. И. Ламанский. – Пенза : Ред. журн. «Земство», 1995. – 128 с.
22. Кутлер Н. Н. Продажа казенных земель / Н. Н. Кутлер // Речь. – 1906. – № 152; Кутлер Н. Н. Современная деятельность Крестьянского банка и ее значение / Н. Н. Кутлер // Речь. – 1906. – № 162; Кутлер Н. Н. Аграрные законы 1906 г. / Н. Н. Кутлер // Аграрный вопрос : сб. статей, посв. памяти проф.

М. Я. Герценштейна. – М. : Беседа, изд. кн. П. Д. Долгорукова и И. И. Петрункевича, 1907; Кутлер Н. Н. Проект закона о мерах к расширению и улучшению крестьянского землевладения / Н. Н. Кутлер // Аграрный вопрос: сб. статей, посв. памяти проф. М. Я. Герценштейна. – М. : Беседа, изд. кн. П. Д. Долгорукова и И. И. Петрункевича, 1907; Кутлер Н. Н. Новый период в деятельности Крестьянского поземельного банка / Н. Н. Кутлер // Русская мысль. – 1907. – Кн. 12.

23. Воропонов Ф. Ф. К переселенцам. Из путевых заметок / Ф. Ф. Воропонов // Вестник Европы : [журнал]. – 1887. – Кн. 6. – С. 756–784; – Кн. 7. – С. 352–378; Воропонов Ф. Ф. Крестьянский банк и его начало. Из личных воспоминаний / Ф. Ф. Воропонов // Вестник Европы [журнал]. —1905. – Кн. 12. – С. 507–559; Воропонов Ф. Ф. Семь лет в Крестьянском банке. По личным воспоминаниям / Ф. Ф. Воропонов // Вестник Европы : [журнал]. – 1906. – Кн. 8. – С. 477–506; Кн. 9. – С. 127–155; Мещерский В. П. Мои воспоминания / В. П. Мещерский. – СПб., 1897–1912. – Ч. 1. (1850–1865 гг.). – СПб. : Тип. В. П. Мещерского, 1898. – 514, IV с.; Ч. 3. (1881–1894 гг.). – СПб. : Фото-цинко-хромо-лито-тип. Ф. Кройс, 1912. – 414, III с.; Тернера Ф. Г. Воспоминания жизни Ф. Г. Тернера. [в 2 т.] / Ф. Г. Тернера. – СПб. : Изд. М. Г. и Э. Г. Тернер, 1910–1911; Безобразов В. П. Дневник академика В.П. Безобразова. 1886 / В. П. Безобразов // Русская старина [журнал]. – 1908. – Т. 133. – № 1. – С. 146–160; Т. 136. – № 10. – С. 27–32; № 11. – С. 304–310; № 12. – С. 547–552; 1909. – Т. 140. – № 12. – С. 519–527; 1910. – Т. 141. – № 12. – С. 307–313; 1911. – Т. 148. – № 10. – С. 63–70; 1912. – Т. 149. – № 1. – С. 62–67; Т. 152. – № 11. – С. 296–302; № 12. – С. 530–535; 1913. – Т. 154. – № 4. – С. 53–60; № 5. – С. 271–277; 1914. – Т. 157. – № 2. – С. 343–351.

24. К. П. Победоносцев и его корреспонденты: письма и записки / [предисл. М. Н. Покровского]. – Т. 1 : *Novum Regnum* : в 2 полутомах. – М., Пг. : Гос-ное изд-во, 1923. – Полутом 1-й : Письма 1878–1883 гг. – XIV, 439 с.; Полутом 2-й : Письма 1884–1894 гг. [3], 440–1147 с.; Письма Победоносцева к Александру III: в 2 т. / [предисл. М. Н. Покровского]. – М. : Новая Москва, 1925–1926. – Т. 1 : (1865–1882). – 1925. – XVI, 448 с.; Т. 2 : (1883–1894). С приложением писем к великому князю Сергею Александровичу и Николаю II. – М., 1926. [2], 384 с.

25. Недоимщики Крестьянского банка (Из путевых заметок) // Русское богатство : [журнал]. – 1892. – № 9. – С. 33–47.

26. Бунге Н. Х. Недостатки настоящей денежной и банковской систем в России и средства, могущие способствовать их устранению / Н. Х. Бунге // Русский инвалид. – 1867. – 13 и 14 сент.; Бунге Н. Х. Киевские частные банки / Н. Х. Бунге // Киевлянин. – 1868. – 7 дек.; Бунге Н. Х. Об операциях Киевской конторы за истекшие три года, считая год с 1-го декабря / Н. Х. Бунге // Киевлянин. – 1868. – 3 фев.; Бунге Н. Х. Преобразование наших кредитных установлений и ликвидация вкладов / Н. Х. Бунге // Журнал для акционеров. – 1860. – № 164. – С. 13–27; Бунге Н. Х. Операции Киевской конторы Государственного банка : [в 3 т.] / Н. Х. Бунге. – К., 1870–1872; Бунге Н. Х. Банковские законы и банковская политика / Н. Х. Бунге // Сборник государственных знаний. – Т. 1. – СПб., 1874. – С. 67–96; Записка Н. Х. Бунге Александру II о финансовом положении России / Публикация А. П. Погребинского // Исторический архив. – 1960. – № 2. – С. 132–143; Загробные заметки / Публикация В. Л. Степанова // Река времен. – 1995. – Кн. I. – С. 198–254.

27. Витте С. Ю. Воспоминания : в 3 т. / С. Ю. Витте. – Берлин : Книгоизд. Слово, 1922.

28. Гурьев А. Н. Очерк развития кредитных учреждений в России / А. Н. Гурьев. – СПб. : Типо-лит. «Якорь», 1904. – 256 с.

29. Гурьев А. Н. К реформе Государственного банка / А. Н. Гурьев. – СПб. : Тип. Суворина, 1893 – VIII, 159 с.; Гурьев А. Н. К реформе крестьянского банка / А. Н. Гурьев. – СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1894. – 67 с.

30. Морачевский В. В. Сельскохозяйственный кредит в России / В. В. Морачевский [Глав. управ. землеустройства и земледелия]. – СПб. : Тип. В. Ф. Киришбаума, 1910. – 199 с., карты.

31. Мигулин П. П. Русский сельскохозяйственный банк. К вопросу о нуждах нашей сельскохозяйственной промышленности / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1902; Мигулин П. П. Реформа денежного обращения в России и промышленный кризис (1893–1902) / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1902; Мигулин П. П. Выкупные платежи к вопросу о их понижении / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1904. – 59 с. Мигулин П. П. Аграрный вопрос / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1906. – 172 с.; Мигулин П. П. Русский автономный центральный эмиссионный банк: Проект / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1906; Мигулин П. П. Наша банковская политика (1729–1903) / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1907; Мигулин П. П. Русский государственный кредит. 1796–(1906) : в 3 т. Т. 3 : в 5 вып. / П. П. Мигулин. – Х. : Б. и., 1899–1907; Мигулин П. П. Настоящее и будущее русских финансов / П. П. Мигулин. – Х. : Печатное дело, 1907; Мигулин П.П. Возрождение России / П. П. Мигулин. – Х., 1910; Мигулин П. П. Экономический рост Русского государства за 300 лет (1613– 1913) / П. П. Мигулин. – М., 1913.

32. Гельрот М. Мобилизация земельной собственности в России (1863–1895): Статистико-экономический этюд / М. Гельрот // Народное хозяйство. – 1903. – Кн. 4. – С. 1–27.

33. Мукосеев В. А. Развитие кредитных учреждений России со второй половины XIX в. до настоящего

времени / В. А. Мукосеев // Русский торговый кредит. Справочник по банковскому делу / [сост. под ред. Я. Н. Никина]. – СПб. : Индустрия, 1914. – С. 9–16.

34. Косинский В. А. К аграрному вопросу / В. А. Косинский. – Киев-Одесса, 1906–1907. – Вып. I. : Крестьянское и помещичье хозяйство; Вып. II. : Основные тенденции в мобилизации земельной собственности и их социально-экономические факторы.

35. Хрулев С. С. Наш ипотечный кредит: Опыт статистического выяснения состояния землевладения в зависимости от его задолженности / С. С. Хрулев. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1898; Хрулев С. С. Финансы России в связи с экономическим положением ее населения / С. С. Хрулев. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Тип. Акц. о-ва Брокгауз-Ефрон, 1909.

36. Ходский Л. В. Экономические принципы Крестьянской реформы и их возможное развитие / Л. В. Ходский // Русская мысль. – 1881. – Кн. VII. – С. 1–11; Ходский Л. В. По вопросу о понижении выкупных платежей / Л. В. Ходский // Русская мысль. – 1881. – Кн. IX. – С. 395–418; Ходский Л. В. Поземельный кредит в России и отношение его к крестьянскому землевладению / Л. В. Ходский. – М. : Типо-лит. И. Н. Кушнарера и К^о, 1882. – 305 с. ; Ходский Л. В. По вопросу об удешевлении поземельного кредита : доклад, читанный в Имп. вольн. эконом. об-ве 8 нояб. 1884 года / Л. В. Ходский // Русская мысль. – 1884. – № 12. – С. 88–99.

37. Герценштейн М. Я. Реформа ипотечного кредита в Германии / М. Я. Герценштейн. – СПб. : Б. и., 1900. – 105 с. ; Герценштейн М. Я. Ипотечные банки и рост больших городов в Германии / М. Я. Герценштейн. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1902. – V, 284 с.; Герценштейн М. Я. Харьковский крах: По поводу процесса о злоупотреблениях в Харьковском земельном и торговом банках / М. Я. Герценштейн. – СПб. : Слово, 1903. – 202 с.; Герценштейн М. Я. Мелкий кредит в трудах комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности и сберегательные кассы / М. Я. Герценштейн. – М. : Типо-лит. И. Н. Кушнарера и К^о, 1904. – VIII, 128 с.; Герценштейн М. Я. Аграрный вопрос: Национализация земли, крестьянский банк, выкупная операция / М. Я. Герценштейн. – СПб. : Общест. польза, 1905. – 190 с.; Герценштейн М. Я. Крестьянский банк. Выкупная операция / М. Я. Герценштейн // Аграрный вопрос : сб. статей : [в 2 т.]. – М. : Беседа, 1905–1907; Герценштейн М. Я. Аграрный вопрос / М. Я. Герценштейн. – М. : Нар. право, 1906. – 92 с.

38. Соболев М. Н. Мобилизация земельной собственности и новое течение аграрной политики в Германии / М. Н. Соболев. – М. : Универс. тип., 1898. – 352 с.; Соболев М. Н. Гипотечный кредит в Сибири и проект земельного банка / М. Н. Соболев // Экономист России. – 1911. – № 47. – С. 1–4.

39. Курчанский М. А. Поземельная задолженность: Статистические данные о поземельной задолженности в Австрии, Германии, Франции, Италии и России / М. А. Курчанский // Вестник финансов, промышленности и торговли. – 1916. – № 50. – С. 452–459; № 51. – С. 499–511; № 52. – С. 557–563.

40. Левин И. И. Наша сахарная промышленность / И. И. Левин. – СПб. : Грамотность, 1909. – 61 с. ; Левин И. И. Банки и экспорт / И. И. Левин. – СПб. : Ред. журн. «Банки и экспорт», 1913. – 13 с.; Левин И. И. Акционерные коммерческие банки в России / И. И. Левин. – Т. 1. – Пг. : Тип. Т-ва печатн. произ-ва И. Р. Белопольского и К^о, 1917. – 313 с.

41. Аграрный вопрос : сб. статей : [в 2 т.]. – М. : Беседа, 1905–1907.

42. Кауфман А. А. К вопросу о причинах и вероятности будущности русских переселений / А. А. Кауфман. – М., 1898. – 49 с.; Кауфман А. А. Переселение и колонизация / А. А. Кауфман. – СПб. : Обществ. польза, 1905. – 430 с.; Кауфман А. А. Община. Переселение. Статистика : сб. статей / А. А. Кауфман. – М. : Леман и Плетнев, 1915. – 510 с.; Кауфман А. А. Аграрный вопрос в России: Курс нар. ун-та / А. А. Кауфман. – М. : Моск. науч. изд-во, 1918. – 268 с.

43. Предисловие // Аграрный вопрос : сб. статей : [в 2 т.]. – М. : Беседа, 1905. – Т. I. – Ч. 2. – С. 23.

44. Карышев Н. А. О поземельной ренте: Март – апрель / Н. А. Карышев // Юридический вестник: Март – апрель. Издание Московского Юридического Общества. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко, 1882, – № 3–4. – С. 409–427; Карышев Н. А. Подворное и общинное хозяйство / Н. А. Карышев // Русское богатство. – 1894. – № 6. – С. 130–148; Каблуков Н. А. Об условиях развития крестьянского хозяйства в России: Очерки по экономике землевладения и земледелия. [2-е изд. перераб. и доп.] / Н. А. Каблуков. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1903. – 414 с.; Харизоменов С. А. Значение кустарной промышленности / С. А. Харизоменов // Юридический вестник. – 1883. – № 11. – С. 414–441; № 12. – С. 544–597.

45. Струве П. Критические замечания к вопросу об экономическом развитии России / П. Струве. – СПб., 1894.

46. Ленин В. И. Экономическое содержание народничества и критика его в книге г. Струве (Отражение марксизма в буржуазной литературе). По поводу книги П. Струве: «Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России» / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 1. – [5-е изд.]; [Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС]. – М. : Полит. лит., 1973. – С. 315–484.

47. Бланк Г. Б. Русский помещичий крестьянин / Г. Б. Бланк // Труды имп. Вольного экономического общества, 1856, – Т. II. – № 6. – Отд. II. – С. 117.

48. Трусевич Х. По вопросу о дворянском сельскохозяйственном кредите / Х. Трусевич. – СПб. : Тип. В. Дрессен и К^о, 1892. – 16 с.; Перовский М. М. Независимые консерваторы. Опыт партийной программы.

Диалоги. – СПб., 1912; Щербатов А. Г. Записка председателя Императорского Московского общества сельского хозяйства о государственном значении крупного землевладения / А. Г. Щербатов. – М., 1903.

49. Тернер Ф. Крестьянские платежи и способы их взыскания / Ф. Тернер // Вестник Европы. – 1895. – Т. V. – С. 441–483.

50. Голубев П. Отмена выкупных платежей / П. Голубев. – СПб. : Север, 1906.

51. Самарин Ф. О юридических последствиях отмены выкупных платежей по Манифесту 3 ноября 1905 г. / Ф. Самарин. – М. : Печ. Снегиревой, 1908.

52. Крестовников Г. А. Могут ли быть переделы наделной земли крестьян после окончания выкупной операции / Г. А. Крестовников. – М., 1908. – 23 с.

53. Кованько П. Л. Реформа 1861 года и ее последствия с финансовой точки зрения (выкупная операция 1861–1907 гг.) / П. Л. Кованько. – К., 1914.

54. Обзор деятельности Министерства финансов в царствование Императора Александра III (1881–1894) / [М-во фин.]. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1902. – 673 с.; Краткий исторический очерк столетней деятельности Министерства финансов (1802–1902 гг.) / Печ. по распоряжению Общ. Канцелярии Министра финансов. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1902. – 23 с.; Министерство финансов, 1802–1902 : [в 2 ч.]. – СПб. : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1904; Министерство финансов, 1904–1913. – СПб. : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1914; Билимович А. Д. Министерство финансов: Исторический очерк. – К. : Тип. Ун-та, 1903; Государственный банк. Краткий очерк деятельности за 1860–1910 гг. – СПб. : Гашке и Вильберг, 1910; Государственный дворянский земельный банк. 1885–1910. – СПб. : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1910.

55. Гечевич Л. Поземельный кредит и земские банки / Л. Гечевич – Б. и., б. г.; Исаев А. А. Государственный кредит / А. А. Исаев. – Ярославль, 1886; Исторический обзор правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. – СПб. : Тип. Н. Г. Евстифеева, 1904; Залшупин А. С. Энциклопедия банковского дела в России: Руководство для банковских деятелей и лиц, прибегающих к услугам банка / А. С. Залшупин, М. И. Гессен. – СПб. : Промышленный мир, 1904. – 346 с.; Добецкой А. Организация крестьянского земельного кредита и его значение для русских аграрных отношений / А. Добецкой. – Гейдельберг, 1910 – 176 с.; Зак А. Н. Центральные банки. Банковские союзы: Из докладов по заграничной командировке / А. Н. Зак, А. Э. Фаррейн. – СПб. : Тип. Черемхина, 1914; Зак А. Н. Финансово-экономическое и международно-правовое положение России, как банкрота. – Пг. : Б. и. – 1918. – 128 с.; Исторический очерк развития кредитных учреждений в России / Под ред. П. Х. Спасского. – СПб. : Тип. училища глухонемых, 1911; Кильчевский В. А. Какая разница между частным банком и кредитным товариществом (Из бесед на кооперативных курсах) / В. А. Кильчевский – Смоленск. – 1913; Эпштейн А. Банковское дело / А. Эпштейн. – [4-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1917. – 364 с.

56. Кредитные учреждения России: Справочная книга для каждого банка и коммерсанта / [под ред. И. А. Марголиса (Бисерова)]. – СПб. : Изд. газ. «Хлебное Дело», 1910. – XII, 103 с. : табл.

57. О кредите: По поводу вопроса об учреждении поземельных банков. – М. : [Калуга], 1862; Колюпанов Н. П. Практическое руководство к учреждению сельских и ремесленных банков по образцу немецких ссудных товариществ / Н. П. Колюпанов. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1870. – VIII, 269 с. : табл.; Маноцков В. Н. Справочник по устройству сельскохозяйственных обществ, потребительных товариществ и учреждений мелкого кредита / В. Н. Маноцков. – Полтава : Типо-лит. М. Л. Старожицкого, 1905. – 89 с.

58. Боголепов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы / М. И. Боголепов. – СПб. : Изд-во О. Н. Поповой, б. г.; Боголепов М. И. Война, финансы и народное хозяйство / М. И. Боголепов. – Пг., 1914.

59. Гензель П. Финансовая реформа в России / П. Гензель. – Вып. 1. – М., 1916.

60. Ключевский В. О. Курс русской истории. Лекция LXXX / В. О. Ключевский. – Т. 1–5. М., 1937; Ключевской В. О. Крепостной вопрос накануне законодательного его возбуждения (Отзыв на сочинения Ю. Ф. Самарина, т. 2. «Крестьянское дело до высочайшего рескрипта 20 ноября 1857 г.») / В. О. Ключевской // Сочинения в восьми томах. – Т. VII. : Исследования, рецензии, речи (1866–1890). – М. : Изд-во социально-экон. лит., 1959; Ключевской В. О. Право и факт в истории крестьянского вопроса Письмо к редактору «Руси», 1881, № 28 / В. О. Ключевской // Соч.: в 8 т. – Т. VII. Исследования, рецензии, речи (1866–1890). – М. : Изд. соц.-экон. лит., 1959.

61. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – К. : Изд. кн. маг. Н. Я. Огловина, 1915. – 699 с.

62. Дювернуа Н. Л. Источники права и суд в древней России. Опыты по истории русского гражданского права / Н. Л. Дювернуа. – М. : Университетск. тип., 1869. – 413 с.; Дювернуа Н. Л. Значение римского права для русских юристов / Н. Л. Дювернуа. – Ярославль : Тип. Г. В. Фальк, 1872. – 25 с.; Дювернуа Н. Л. Основная форма корреального обязательства. Историко-юридическое и критическое исследование по римскому праву / Н. Л. Дювернуа. – Ярославль : Тип. Губ. правл., 1874. – 266 с.

63. Мейер Д. И. О древнерусском праве залога : [дис. д-ра права] / Д. И. Мейер. – Казань, 1855; Русское гражданское право. Чтения. Общая часть / [под ред. А. Вицына]. – Казань, 1858–1859.

64. Базанов И. А. Происхождение современной ипотеки / И. А. Базанов . – М. : Тип. Левексон, 1900; Базанов И. А. Основные черты гражданско-правового строя крестьян по положениям 19 февраля [актовая речь] / И. А. Базанов. – Томск, 1902.
65. Бланк Г. Б. О введении ипотеки в России / Г. Б. Бланк. – СПб., 1873; Бланк Г. Б. Ипотека в России / Г. Б. Бланк. – СПб., 1881.
66. Варадинов Н. Исследование об имущественных или вещественных правах по законам русским / Н. Варадинов. – СПб., 1855; Варадинов Н. В. О личном задержании по долговым обязательствам / Н. В. Варадинов. – СПб. : Тип. штаба отдельного гвардейского корпуса, 1861.
67. Цеймерн М. К. Мысли об устройстве ипотечного порядка в России / М. К. Цеймерн. – СПб., 1862.
68. Звоницкий А. С. О залоге по русскому праву / А. С. Звоницкий. – СПб. – К. : Тип. С. Г. Слюсаревского, 1912. – 400 с.
69. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – [8-е изд.] / Г. Ф. Шершеневич. – СПб., 1910.
70. Кассо Л. А. Понятие о залоге в современном праве : [дис. д-ра права] / Л. А. Кассо. – Юрьев, 1899; Кассо Л. А. Русское поземельное право / Л. А. Кассо. – М., 1906.
71. Победоносцев К. П. Курс гражданского права : в 3 ч. / К. П. Победоносцев. – СПб., 1868. – Ч. 1. Вотчинные права; Ч. 2. Права семейственные, наследственные и завещательные; Ч. 3. Договоры и обязательства.
72. Маркс К. Николаю Францевичу Данхельсону в Петербург. 19 февраля 1881 г. / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. : в 50 т. – [2-е изд.]. – Т. 35. – М. : Госполитиздат, 1964. – С. 126–130.
73. Ленин В. И. Экономическое содержание народничества и критика его в книге г. Струве (Отражение марксизма в буржуазной литературе). По поводу книги П. Струве: «Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России» / В. И. Ленин // Ленин В. И. Полн. собр. соч.– [5-е изд.]. [Инст. Маркс.-лен. при ЦК КПСС]. – Т. 1. – М. : Полит. лит., 1973. – С. 385.
74. Каценеленбаум З. С. Финансовая сторона аграрной реформы / З. С. Каценеленбаум. – М., 1917; Каценеленбаум З. С. Сельскохозяйственный кредит в России / З. С. Каценеленбаум // Социалистическое хозяйство. – 1923. – № 6, 8.
75. Батурицкий Д. А. Аграрная политика царского правительства и Крестьянский поземельный банк / Д. А. Батурицкий . – М. : Новая Деревня, 1925. – 145 с.
76. Galprin D. [Д. Батурицкий] Die russische Pauernbank im Bahmen der russischen Agrarpolitik / D. Galprin. – Bern, 1920.

Надійшла до редколегії 10.11.2009

Анотація

Проаналізована дореволюційну історіографію, присвячену дослідженню історії правового регулювання діяльності установ довгострокового кредиту в Російській імперії.

Проанализирована дореволюционная историография, посвященная исследованию истории правового регулирования деятельности учреждений долгосрочного кредита в Российской империи.

Pre-revolutionary historiography devoted to the research of legal regulation history concerning long term credit institutions' activity in Russian Empire is analyzed in the article.

УДК 51.74(091)(477)

М. Ю. БУРДІН,

*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОРГАНИ ДІЗНАННЯ ТА ПОПЕРЕДНЬОГО СЛІДСТВА В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Зі здобуттям незалежності Україна обрала шлях демократичного розвитку. Розбудова правової держави неможлива без реформування основних інститутів державної влади, і, насамперед, судових та правоохоронних органів. На жаль, перебудова системи досудового слідства в Україні відбувається дуже повільно. Слідчі органи входять до складу окремих

відомств, при цьому процесуальна незалежність слідчого часто поступається відомчим інтересам. У цих умовах актуальним є питання про виділення органів досудового слідства в окреме відомство у складі системи кримінальної юстиції. Вирішуючи це питання, доцільно звернутися до історичного минулого нашої країни, проаналізувати склад та діяльність